

ЧИТАННЯ І КОМПРЕСІЯ НАУКОВОГО ТЕКСТУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Постановка проблеми. Сучасний педагогічний працівник – це насамперед дослідник. Він повинен мати розвинуте чуття наукової мови, здійснювати толерантне наукове спілкування, що досягається шляхом формування умінь і навичок читання і компресії наукового тексту. Однак, як показує аналіз наукових публікацій в освітянських журналах і збірниках, на цю складову професійної діяльності педагогічні працівники часто не звертають належної уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про стан наукових публікацій і дослідника як комунікативної особистості йдеться у працях відомих українських (С. Гончаренко, І. Зязюн, Л. Мацько, Н. Ничкало, О. Отич, В. Різун та ін.) і російських (О. Баженова, М. Котюрова, Т. Михайлюк та ін.) науковців. Водночас практичний досвід підтверджує важливість і таких умінь дослідника, як створювати вторинні наукові тексти, в т.ч. конспект, анотація, тези, реферат.

Формулювання цілей статті. З урахуванням існуючих підходів у межах статті з'ясуємо особливості читання і компресії наукового тексту, схарактеризуємо деякі мовні засоби авторської оцінки і стандартні одиниці у конспектах, анотації, тезах, рефераті.

Виклад основного матеріалу. Читання наукового тексту характеризують як одну з функцій пізнавальної діяльності людини, спрямовану на вилучення наукової інформації із друкованих джерел. Залежно від ступеня ознайомлення з інформацією виокремлюють переглядове читання, що зорієнтоване на попереднє ознайомлення із книгою і виділення ключових слів, зокрема, в анотації, змісті, передмові (вступі), окремих частинах тексту; ознайомлювальне читання, що передбачає отримання загальних відомостей про зміст тексту та вияв його основної ідеї; поглиблене читання, що полягає в опрацюванні наукового тексту, його аналізі та оцінюванні (виписуванні понять із їх поясненням; неодноразове перечитування окремих частин у тексті); аналітико-критичне (творче) читання, спрямоване на постановку різного типу питань до тексту, сортування наукового матеріалу під певним кутом зору, коментування фрагментів наукового тексту, його рецензування.

Читання невіддільне від сприймання, усвідомлення і розуміння наукового тексту, що залежать від сформованої наукової культури читача в цілому, а також від складності й насиченості самого тексту. Тому стосовно роботи з науковим текстом українська мовознавець Г.Онуфрієнко [1] радить: читати текст з олівцем в руках; ознайомлюватися з бібліографічним описом тексту;

переконуватися в розумінні всіх слів, термінів, терміносполук, фраз; осмислювати здобуту інформацію, спираючись на отримані знання і досвід; самостійно добирати приклади, що також ілюструють головні ідеї (думки) тексту; перечитувати найважливіші за змістом фрагменти тексту і ті, що ще не зовсім зрозумілі або ж викликають певний сумнів; письмово передавати основну інформацію наукового тексту.

Сприймання наукового тексту – це психічний процес відображення людиною змісту тексту при безпосередньому впливі на органи чуття. Важливою умовою успішного сприймання є потреба, зацікавленість, внутрішня мотивація. Усвідомлення наукового тексту – це осягнення розумом, осмислення структури і змісту тексту через аналіз вербальної форми тексту. Значною мірою усвідомлення сприйнятого залежить від досвіду, фонових знань особистості, оперативної пам'яті, творчого мислення.

Упродовж сприймання й усвідомлення наукового тексту замінюємо смислові елементи тексту на еквівалентні елементи власного смислового поля. На ефективність цих процесів впливає лексико-граматична і візуальна структура тексту, а також такі формально-структурні ознаки, як структурування на абзаци, параграфи, розділи та їх заголовки, рисунки тощо. Окрім того, науковий текст характеризується великою кількістю термінів та понять, що мають абстрактну природу. Останнє вимагає достатнього розвитку абстрактного мислення, а також високого рівня розвитку мислительних процесів, аналізу та синтезу. Отже, для сприймання наукового тексту важливо володіти навиками аналізу, уміннями аналітичного читання.

Результатом сприймання тексту є розуміння його смислової структури. Ідеться про розкриття сутності предметів та явищ, описаних у науковому тексті, усвідомлення зв'язків, стосунків та залежностей між ними. Це означає, що реципієнту важливо вміти порівняти пропонований зміст з наявними знаннями для того, щоб вилучити нову для себе інформацію й, відповідно, нове знання. Мислительна обробка отриманої інформації відбувається шляхом розчленування змісту заголовка та бібліографічного посилання на складники; поділу тексту на смислові частини; виділення ключових слів; сортування смислових частин за їх значенням і ознаками; співвідношення вилученої інформації з існуючими знаннями; визначення новизни отриманої інформації, можливості її використання у практичній діяльності; згортання інформації, зведення її до основних положень.

Фіксацію інформації при читанні наукового тексту доцільно здійснювати через помітки, виписки, складання плану, тез, реферату, анотацій, конспектів. На відміну від конспектів і тез, які варто готувати після повного прочитання матеріалу, план укладають під час ознайомлювального читання тексту. План повинен бути наочним і відображати послідовність викладу матеріалу. Шляхом складання плану можна з'ясувати ступінь засвоєння тексту (відтворити його у

пам'яті), виявити повтори, непослідовність у викладі змісту. Складання плану сприяє кращому розумінню наукових текстів, які не мають детальної рубрикації (поділу на розділи, параграфи, підрозділи), наприклад, наукових статей. Однак план не передає фактичного змісту наукового тексту, а лише пропонує певну схему.

Читання наукового тексту супроводжується виділенням смислових частин і визначенням зв'язків між ними, тобто проведенням компресії, різновидами якої є, зокрема, конспект, анотація, тези, реферат.

Тезування – це вилучення основної інформації тексту-джерела у вигляді положень-тез. Скорочення відбувається з урахуванням проблематики текстів й авторської оцінки такої інформації. Рекомендований обсяг тез становить 2-3 сторінки машинописного тексту через 1,5-2 інтервали. Укладають тези після поглибленого й аналітико-критичного читання тексту статті, доповіді, складання відповідного плану і виписок.

Тези мають строго нормативну змістово-композиційну структуру. У документі виділяють а) назву, яка відображає головну ідею; б) преамбулу (актуальність і ступінь розробленості проблеми); в) основні тези-положення (обґрунтування, докази на користь проблеми, яку досліджує автор тексту), г) заключні тези (основні результати, перспективи). Кожна теза становить висвітлює окрему мікротему (частину загальної теми тексту), визначає зміст наступної або підсумовує попередні тези. Посилання на джерела, цитати в тезах використовують рідко, не бажаний і фактичний матеріал.

Формулювання кожної тези починають з нового рядка. Кожна теза містить самостійну думку, яка висловлюється в одному або кількох реченнях. Виклад суті ідеї чи положення здійснюється без наведення конкретних прикладів. Типовими помилками у тезах є підміна тез текстом повідомлення резюме, рефератом, анотацією.

Конспектування – універсальна форма запису первинного тексту, що допомагає відпрацювати вміння лаконічно і чітко викласти зміст власними словами, при потребі швидко його відновити, доповнити, аргументувати, а також відшліфувати вміння точно мислити і говорити, вибирати лаконічну форму, обдумувати прочитаний матеріал. Не варто конспектувати під час першого прочитання наукового тексту. Доцільніше спочатку одержати загальне уявлення про твір у цілому. Після цього (під час повторного читання) конспектувати, головну увагу звертаючи на ключові слова, так звані інформаційно-смислові центри.

Для конспектування доцільні такі способи викладу матеріалу, як опис, оповідь, міркування. Опис використовуємо, коли необхідно описати певне явище або процес, викласти нову інформацію. Розповідь застосовуємо при хронологічному викладі фактів. Міркування передбачає залучення до

конспекту власних роздумів з питань, які розглядаються. Особливу увагу приділяємо структуруванню обробленого матеріалу, побудові логічних схем, за якими чітко виступають набуті дослідником знання. Такий конспект слугує основою для підготовки наукової доповіді, написання статей тощо.

Мета реферування – здійснити аналітико-синтетичне опрацювання наукового джерела (статті, монографії), тобто проаналізувати поданий документ, його основні положення, факти, результати, висновки. Реферат виконує інформаційну (подає інформацію про певний документ) і пошукову функції (використовується в інформаційно-пошукових, зокрема автоматизованих системах для пошуку конкретних тематичних документів та інформації). Реферати класифікують за належністю до певної галузі знань (реферати із гуманітарних, природничих, суспільних, технічних та інших галузей науки), за автором (автореферати, реферати, укладені працівниками реферативної чи інформаційно-бібліографічної служби) та ін.

Реферуючи наукове джерело, на етапі ознайомлювального читання з метою проведення оглядового аналізу читаємо заголовки, вступ (передмову), зміст тексту, висновки, анотацію. На етапі поглибленого аналізу тексту документа з'ясовуємо особливості об'єкта, можливість його практичного застосування. Виділяємо факти, нові ідеї й гіпотези, експериментальні дані, нові методики, переваги застосування запропонованого варіанту вирішення проблеми. При потребі включаємо до реферату ілюстрації, таблиці, бібліографічні посилання.

Текст реферату складається, як правило, із трьох частин: вступу, основної і заключної частин. Вступ містить вихідні дані наукового джерела. Описуючи його, можна скористатися такими зворотами, як: *пропонована стаття (книга, монографія) подає детальний розгляд питань; тема статті (питання, що розглядаються) становить значний інтерес...; вибір теми статті (дослідження) не випадковий...; на початку статті (дослідження) автор подає обґрунтування актуальності теми (проблеми, питання, ідеї)...; у статті узагальнюється досвід, обґрунтовується принцип...; у книзі описана методика...; у роботі аналізуються різні підходи до вирішення проблеми...*

В основній частині подають характеристика основних положень тексту, тому доречно використання таких мовних кліше:

аналізована книга складається з ... частин...; автор подає визначення (порівняльну характеристику, огляд, аналіз)...; потім автор зупиняється на таких проблемах, як ...; дослідник детально з'ясовує історію виникнення (появи, становлення)...; автор детально досліджує причини (умови) виникнення...; особливу увагу автор приділяє коментуванню отриманих результатів...; важливе значення мають дані, що свідчать про...; автор вважає за необхідне навести додаткову аргументацію ...; автор доводить ...

заперечує ...; у посібнику наведено низку прикладів, що ілюструють...; у статті (дослідженні) узагальнюється ...

Завершальна частина містить загальні висновки до роботи. Мовні кліше цього складника такі: у висновках автор наголошує, що ...; викладене дозволяє автору прийти до висновку про те, що...; слід підкреслити, що...

Для характеристики композиції тексту-джерела використовують слова узагальнено-абстрактного значення (огляд, підходи, погляди, основні положення, досвід); слова, що називають елементи структури наукового тексту (аргументація, доказ, ілюстрація, історична довідка, відомості, узагальнення, оцінка (результатів), висновки), слова, які більш точно, повно характеризують або оцінюють суть змісту окремих частин тексту-джерела, але не використані автором (недоліки, особливості, відмінності, аспекти, необхідність, сукупність, тенденції).

Виконуючи мовне оформлення реферату, слід звернути увагу також на:

- цитування, тобто дослівне відтворення фрагментів первинного документу;
- перекладування, що передбачає часткову зміну (скорочення, об'єднання, заміну, згрупування та інші подібні процедури) окремих фрагментів тексту первинного документу;
- заміщення (заміну фрагменту тексту – речення загалом чи його частини, словосполучення чи слова, якщо це не спотворює зміст документа словами такі, подібні, вищезазначені, розглянуті попередньо);
- опущення (пропуск слова чи словосполучення на зразок ця стаття, таким чином, відповідно, наприклад, зокрема без спотворення смислового змісту тексту реферату);
- суміщення (два чи кілька речень, де є подібні елементи, накладають одне на одне, утворюючи складну конструкцію).

Текст має вирізнятися конкретністю, чіткістю, лаконічністю, не бажано використовувати громіздкі речення, за якими важко сприймати зміст.

Специфічним різновидом реферату є автореферат дисертації. Призначення цього вторинного наукового жанру – у стислій формі ознайомити наукову громадськість з результатами проведеного дослідження здобувача наукового ступеня. За представленим документом оцінюють рівень виконаної дисертації та наукову кваліфікацію автора наукового продукту. Незважаючи на високий ступінь стандартизованості, кожний автореферат – це „самопрезентація” мовної особистості дослідника.

Текст автореферату складається зі вступу (загальної характеристики роботи), основного змісту, висновків, списку опублікованих автором праць за темою дисертації, а також анотацій українською, російською та англійською мовами. Кожному із цих складників властиві певні клішовані конструкції.

За характером виконуваних функцій у науковому тексті мовні кліше поділяються на рамкові і ситуативні (за Н. Ведяєвою).

Рамкові кліше забезпечують виокремлення композиційних частин: актуальність теми, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, об'єкт і предмет дослідження, мету і завдання, методи дослідження, наукову новизну, практичне значення, обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, особистий внесок здобувача, апробацію результатів дослідження, публікації тощо. Ці постійні кліше є своєрідними маркерами, що оформлюють текст. Їх пропуски, графічне невиділення в тексті погіршує сприйняття автореферату.

Ситуативні кліше увиразнюють уявлення про зміст наукового тексту, виявляють творче начало автора. Наприклад, такий пункт автореферату, як „використовувані методи”, може містити такі кліше: для виконання поставлених завдань використовувалися такі методи дослідження; для реалізації мети і завдань дослідження використовувався комплекс методів; основними методами дослідження є, у ході дослідження використовувалися методи, адекватні предмету і завданням дослідження.

Пункт „завдання” може бути представлений такими мовними засобами: мета і гіпотеза визначили завдання дослідження; відповідно до мети і гіпотези були висунуті такі завдання; реалізація поставленої мети і перевірка вірогідності гіпотези потребувала виконання таких завдань; поставлена мета зумовила виконання таких завдань; відповідно до поставленої мети сформульовано завдання дослідження.

Пункт „практичне значення дисертації” урізноманітнюють такими кліше: практичне значення роботи полягає у можливості використання її результатів для...; практична цінність виконаної роботи визначається безпосереднім зв'язком її результатів із практикою викладання...; матеріали дисертації можуть бути використані в лекційних курсах з, для написання курсових, дипломних та магістерських робіт; практична цінність одержаних результатів визначається можливістю їх використання при укладанні словників...

Пункт „апробація результатів дисертації” оформлюють такими мовними засобами: апробацію здійснено на Міжнародних і Всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях; за матеріалами роботи були прочитані...; Основні положення дисертації обговорено на спільному засіданні відділу ...; Основні положення, висновки, рекомендації та результати дослідження обговорювалися на щорічних підсумкових конференціях професорсько-викладацького складу...; Матеріали дисертаційного дослідження апробовано на таких конференціях та наукових засіданнях...

В основній частині автореферату, що має подавати більш повне уявлення про дисертацію, здобувачі наукового ступеня використовують мовні кліше у вигляді неозначено-особових і безособових речень, а також мовними засобами,

що відображають авторське ставлення до проблеми. Наприклад: *Щодо ролі оцінного компонента, під яким розуміємо позитивну чи негативну оцінку, яка міститься у значенні слова, серед інших елементів семантики існують різні погляди; У реферованому дослідженні розглядаємо оцінність як компонент ...; При цьому чітку межу між оцінністю денотативною й конотативною провести досить складно, оскільки в основі оцінки лежить...; Розглядаючи зв'язок оцінності й експресивності, зазначимо, що...; Проаналізувавши класифікації дієслів мовлення у сучасному мовознавстві, визначаємо, що ...; У лексико-семантичній групі дієслів на позначення мовлення виділяємо чотири групи, як-от....*

Висновки в авторефераті мають відповідати змісту загальних висновків дисертації і містити стисло інформацію про результати виконаної роботи в цілому: формулювання наукового завдання, що тісно пов'язане з метою, основними науковими положеннями, що виносяться на захист. Мовні кліше цієї частини пункту можуть бути такі:

Унаслідок проведеного дослідження виявлено та обґрунтовано правомірність і пізнавальну необхідність; Проведене дослідження статусних параметрів неологізмів у неокласичному тексті дозволило зробити такі висновки; У дисертації подано теоретичне узагальнення і нове розв'язання наукової проблеми формування культури спілкування майбутніх фахівців сфери обслуговування.

Кожний науковий і прикладний висновок формулюють чітко й однозначно, а саме формулювання відображає суть і новизну зробленого.

Анотування – це процес створення анотації, аналітико-синтетичного опрацювання інформації, мета якого – отримання узагальненої характеристики наукового документу, що розкриває логічну структуру та найсуттєвіший зміст. Об'єктами анотування можуть бути наукова стаття, монографія, дисертація, підручники, наукові посібники тощо.

Від інших вторинних текстів анотації відрізняються максимальною компактністю (до 500 друкованих знаків) і лаконічністю: анотація подає загальне уявлення про зміст першоджерела, але не розкриває подробиць змісту. Це є зручним, наприклад, для огляду наукових джерел у курсових і дипломних роботах. Складати анотацію бажано з урахуванням її сигнальної та пошукової функцій, тобто анотація подає таку інформацію про документ, що допомагає встановити його основний зміст і призначення, мету, вирішити, чи варто звертатися до повного тексту праці.

Для підготовки анотації важливо виконати наступні операції: оглядове або ознайомлювальне читання роботи виконують з метою одержання уяви про вихідні дані та загальний зміст наукового джерела (назва, жанр наукової продукції, автор, рік і місце видання, структура, обсяг, рубрики, ілюстрації

тощо); *повторне* читання окремих частин тексту спрямоване на смисловий аналіз з метою визначити актуальність, цільове і читацьке призначення; структуру і головну інформацію тексту (як розглядаються і розв'язуються поставлені проблеми; яких висновків доходить автор); *мовна обробка інформації* у вигляді стислої характеристики.

Головними структурними елементами анотації наукового джерела є:

- 1) вступ: вихідні дані джерела (назва, жанр, автор, місце і рік видання, структура, обсяг, ілюстрації);
- 2) основна частина: перелік основних проблем опрацьованого джерела (можна за розділами, главами, параграфами);
- 3) завершальна частина: актуальність і адресат джерела.

Показниками рівня якості анотації є стислість і точність інформації про першоджерело, а також оформлення відповідно до чинних мовних норм. Найпоширеніша помилка при складанні анотацій – їх надлишковість (повтор інформації, використання невдалих висловів, зайвих фраз, складних конструкцій). Наукова термінологія має бути загальноприйнятою, а маловідомі терміни вимагають пояснення.

В анотації можливі такі мовні кліше:

Дані про автора – *автор монографії, відомий український...*;

Жанр твору – *монографія видатного дослідника; у навчальному посібнику розглядаються...; у збірнику наукових праць вперше представлено...; це перший в Україні підручник, у якому ...;*

Характеристика видання – *у посібнику подано програму, змістові модулі і теми, короткий словник...; навчальний посібник створено відповідно до сучасних концепцій; значне місце займає розгляд...; наводиться статистичний матеріал ...; монографія присвячена сучасним проблемам лінгводидактичної підготовки; в монографії здійснено аналіз...; автор, аналізуючи (що?), зупиняється на...; у колективній монографії досліджуються малорозроблені проблеми (чого)...; у книзі вміщено наукові та науково-популярні студії, розвідки та навчальні розробки відомого мовознавця; головна увага звертається на ...; у роботі знайшли відображення питання ...; робота завершується оглядом...; коротко викладається історія...; розкривається суть...*

Призначення – *рекомендовано студентам, аспірантам, молодим ученим, для широкого кола читачів, розраховано на викладачів, аспірантів, студентів...; монографія адресована ...; призначений для студентів і викладачів...; прислужиться усім, хто прагне ефективно використовувати мовний ресурс в усіх ділових ситуаціях...*

Кожний автор, видавець намагається уникнути монотонності й одноманітності викладу, загострити увагу на сутності питань, викладених у книзі, тому в анотаціях пропонуються і такі мовні кліше: *систематизовано*

розглянуто найактуальніші проблеми ..., предметом особливої уваги є ...; враховано найновіші гіпотези, що сформувалися в межах ...; викладені в підручнику положення проілюстровано...; у підручнику розглядаються вузлові питання...; книга побудована на нових концептуальних засадах мовної освіти в Україні; подано також зразки...; спеціальні завдання, що сприятимуть глибшому засвоєнню матеріалу; особливу увагу приділено ...; засвоєнню проблематики, наближенню знань до практичних потреб сприятимуть запропоновані завдання; подано зразок аналізу художнього твору з використанням структурного аналізу; теоретичні відомості проілюстровано прикладами з художньої літератури...

Анотації подають переважно на початку книг. Анотації на дисертації пишуть в кінці автореферату дисертації. Після кожної анотації подають ключові слова відповідною мовою. Загальна кількість ключових слів – від трьох до десяти. В анотаціях широко використовують дієслівні форми на зразок: *з'ясовано, описано, акцентовано, визначено, проведено, проаналізовано, встановлено, простежено; виявлено та ін.*

Висновки. Отже, важливою складовою роботи з текстом є його переглядове, ознайомлювальне, поглиблене, аналітико-критичне читання. Успішність цих процесів залежить від сприймання й усвідомлення, необхідними умовами успішного перебігу яких є внутрішня мотивація. Осмислення сприйнятого залежить від віку, досвіду, фонових знань, творчого мислення читача. Унаслідок сприймання й усвідомлення відбувається розуміння тексту та його інтерпретація. Компресія наукового тексту через конспект, анотацію, тези, реферат дає змогу більш ефективно вичленувати блоки інформації і розкрити смислову структуру в тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови: навч. посіб. / Г.С. Онуфрієнко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006.– 312 с.

АНОТАЦІЯ

Семенов О.М. Читання і компресія наукового тексту у професійній діяльності педагогічних працівників. У статті акцентується увага на деяких аспектах наукової культури педагогічних працівників, зокрема розглядаються особливості читання і компресії наукового тексту. Наголошується, що конспект, анотація, тези, реферат дають змогу більш ефективно вичленувати блоки інформації і розкривати смислову структуру тексту.

Ключові слова. Педагогічний працівник, читання наукового тексту, компресія наукового тексту, конспект, анотація, тези, реферат.

АННОТАЦІЯ

Семенов Е.Н. Чтение и компрессия научного текста в профессиональной деятельности педагогических работников. В статье акцентируется внимание на некоторых аспектах научной культуры педагогических работников, в частности рассматриваются особенности чтения и компрессии научного текста. Подчеркивается, что конспект, аннотация, тезисы, реферат дают возможность более эффективно выделить информацию и раскрыть смысловую структуру текста.

Ключевые слова. Педагогический работник, чтение научного текста, компрессия научного текста, конспект, аннотация, тезисы, реферат.

SUMMARY

Semenog E. N. Reading and compression of scientific text in professional activity of pedagogues. The attention is accented on some aspects of scientific culture of pedagogues and, particularly, the features of reading and compression of scientific text are examined in the article. It is marked that summary, annotation, theses, and abstract give the possibility to draw out the blocks of information and expose the semantic structure of text more effectively.

Key words. Pedagogue, scientific text reading, compression of scientific text, summary, annotation, theses, abstract.